

การพัฒนาเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อขยายโอกาส และลดความเหลื่อมล้ำของสังคมสูงวัยในพื้นที่ชายแดนจังหวัดสุรินทร์

Developing a Community Learning Network and Local Wisdom to Expand Opportunities and Reduce Inequality among the Aging Population in the Border Areas of Surin Province

สิริพัฒน์ ลาภจิตร (Siriphat Lapjit)^{1*}

จิรายุ ทรัพย์สิน (Jirayu Supsin)²

วันชัย สุขตาม (Wanchai Suktam)³

ศรัญญา นาเหนือ (Saranya Nanua)⁴

สุรีย์ฉาย สุกันทรรัตน์ (Sureechai Sukantarat)⁵

Received: March 1, 2025

Revised: August 3, 2025

Accepted: August 5, 2025

บทคัดย่อ

พื้นที่ชายแดนจังหวัดสุรินทร์ ประชาชนประสบปัญหาการขาดโอกาสเข้าถึงบริการ ผู้สูงวัยไม่มีอาชีพ รายได้น้อย ขาดเวทีในการมีส่วนร่วม ส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำในหลายมิติ จึงเป็นมูลเหตุนำมาสู่วัตถุประสงค์ การวิจัยเพื่อ 1) สังเคราะห์องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นพื้นที่ชายแดนจังหวัดสุรินทร์ 2) พัฒนาเครือข่ายชุมชน แห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญา และ 3) ศึกษาองค์ประกอบและปัจจัยความสำเร็จในการพัฒนาเครือข่ายชุมชน แห่งการเรียนรู้ คณะผู้วิจัยเลือกใช้การวิจัยแบบผสมผสาน โดยการวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย การลงภาคสนาม โดยมีการสนทนากลุ่มควบคู่กับการใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 15 คน (ปราชญ์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้นำชุมชน และตัวแทนชาวบ้าน) เป็นการศึกษาองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อจัดกิจกรรมการเรียนรู้และวิจัย อบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาเครือข่ายกับกลุ่มเป้าหมาย 50 คน ทำการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา ส่วนการวิจัยเชิงปริมาณเก็บแบบสอบถามกับกลุ่มตัวอย่าง 385 คน โดยสอบถามเกี่ยวกับองค์ประกอบและปัจจัย ความสำเร็จในการพัฒนาเครือข่ายชุมชน วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้สถิติ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ผลการวิจัยพบว่า 1) องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่วนใหญ่อยู่กับผู้สูงวัยด้วยสิ่งสมประกอบมานาน มี 6 ด้าน ได้แก่ ประเพณีพิธีกรรม ศิลปวัฒนธรรม หัตถกรรม อาหาร เกษตรกรรม และสมุนไพรบำบัดพื้นบ้าน 2) การพัฒนาเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ดำเนินงาน 4 ขั้นตอน คือ 2.1) เตรียม ชุมชน (วิเคราะห์ชุมชน กำหนดเป้าหมายร่วม แผนงานกิจกรรม) 2.2) อบรมเชิงปฏิบัติการ 2.3) กำกับติดตาม และ 2.4) ประเมินผล 3) องค์ประกอบและปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการพัฒนาเครือข่ายชุมชน ได้แก่ 3.1) ผู้นำชุมชน 3.2) ภูมิปัญญาท้องถิ่น 3.3) ความร่วมมือ 3.4) เครือข่าย และ 3.5) ทรัพยากรและทุนชุมชน

คำสำคัญ: เครือข่ายทางสังคม, ชุมชนแห่งการเรียนรู้, ภูมิปัญญาท้องถิ่น, สังคมสูงวัย, ชายแดนจังหวัดสุรินทร์

¹⁻³ สาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

Major of Political Science, Faculty of Humanities and Social Sciences, Surindra Rajabhat University

⁴⁻⁵ สาขาวิชาบริหารธุรกิจ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์

Major of Business Administration, Faculty of Management Science, Surindra Rajabhat University

Corresponding Author, Email: siriphat.la@sru.ac.th

Abstract

In the border areas of Surin Province, people face problems due to limited access to services. The aging population is unemployed, has low income, and lacks opportunities for participation, resulting in multidimensional inequality. These issues led to the following research objectives: 1) To synthesize local knowledge and wisdom in the border area of Surin Province; 2) To develop a network of learning communities and local wisdom; and 3) To study the components and success factors in the development of a learning community network. The researchers employed a mixed-methods approach. The qualitative component involved fieldwork, including focus group discussions and in-depth interviews with 15 key informants (local wisdom scholars, community leaders, and village representatives). This phase aimed to explore local knowledge and wisdom to support the design of learning activities, followed by a workshop with a target group of 50 participants to help develop the network. The quantitative component involved collecting questionnaire data from a sample of 385 respondents, focusing on the components and success factors of community network development. Data were analyzed using descriptive statistics, including percentages, means, and standard deviations. The study found that: 1) Local wisdom was primarily held by the elderly due to their lifelong learning and accumulated experience. It could be classified into six areas: rituals and traditions, arts and culture, handicrafts, food, agriculture, and herbal medicine. 2) The development of a community learning network and the promotion of local wisdom were carried out in four steps: 2.1) preparing the community (including community analyses, setting common goals, and planning activities); 2.2) conducting workshops to foster a learning community; 2.3) monitoring; and 2.4) evaluation. 3) The components and success factors in developing the community network included: 3.1) community leaders; 3.2) local wisdom; 3.3) cooperation; 3.4) networking; and 3.5) community resources and capital.

Keywords: Social Network, Learning Community, Local Wisdom, Aging Society, Border Areas of Surin Province

บทนำ

ในปัจจุบันประเทศไทยยังคงมีประเด็นความท้าทายการพัฒนาในหลายมิติ โดยเฉพาะในมิติเศรษฐกิจและสังคมกับความต้องการขับเคลื่อนการพัฒนาประเทศและยกระดับรายได้ของประชาชน การแก้ปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรที่มีสัดส่วนประชากรวัยแรงงานลดลงและประชากรสูงอายุเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง สถานการณ์ดังกล่าวก่อให้เกิดความท้าทายในการพัฒนาประเทศ ดังนั้นประเทศไทยจึงจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี คือ “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน” ซึ่งยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ มีเป้าหมายการพัฒนาคนในทุกมิติและทุกช่วงวัย ส่งเสริมให้ผู้สูงอายุเป็นพลังในการขับเคลื่อนประเทศ สนับสนุนการพัฒนาบนฐานทุนทางสังคมและวัฒนธรรม (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2561)

จังหวัดสุรินทร์ อยู่ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ติดกับประเทศกัมพูชา มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมผ่านมิติประวัติศาสตร์ มีชาติพันธุ์ไทย-เขมร ไทย-ลาว และกวย อาศัยกระจายอยู่ในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ ในความหลากหลายทางชาติพันธุ์ก่อให้เกิดวัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาเพื่อการดำรงอยู่ หากแต่

ในพื้นที่ชายแดนจังหวัดสุรินทร์ ประชาชนยังประสบปัญหาในการขาดโอกาสเข้าถึงบริการ เป็นพื้นที่ไกลปืนเที่ยง ปัญหาสำคัญที่พบ ได้แก่ ความมั่นคงในคุณภาพชีวิต การเข้าถึงการรักษาพยาบาล การเคลื่อนย้ายแรงงานในชุมชนมีแต่ผู้สูงอายุอยู่บ้านเลี้ยงหลาน ไม่มีอาชีพ ไม่มีรายได้ (สำนักงานส่งเสริมการปกครองท้องถิ่นจังหวัดสุรินทร์, 2562) ขณะเดียวกันในพื้นที่ชนบทจังหวัดสุรินทร์ยังมีภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายด้านซึ่งเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สามารถนำมาต่อยอดสร้างรายได้ให้กับชุมชน แต่ภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าวยังขาดการถ่ายทอดองค์ความรู้ ขาดการเชื่อมโยงเครือข่าย งานวิจัยของหทัยชนก คະตะสมบุรณ์ (2565) กล่าวว่า การจัดการตนเองของภูมิปัญญาท้องถิ่น สามารถพึ่งพาตนเองได้ ทำให้เกิดการไหลเวียนของความรู้ที่เอื้ออำนวยให้เกิดความสำเร็จกับชุมชน ขณะที่อุษณา พิมพ์ และชนบทพร แสงวงนิช (2568) พบว่า กิจกรรมการเรียนรู้ระหว่างวัยเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นนำไปสู่การเรียนรู้และเห็นคุณค่า เกิดความภาคภูมิใจร่วมกันและเสริมสร้างการพัฒนาอย่างยั่งยืน

การพัฒนาศักยภาพคนในท้องถิ่น เพื่อนำไปสู่การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ โดยชุมชนสามารถเรียนรู้รากเหง้าวิถีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเข้มแข็งของชุมชนจะเกิดขึ้นได้ สามารถพึ่งตนเองและจัดการกับปัญหาได้ นำไปสู่ความมีเอกลักษณ์และความยั่งยืนของชุมชน (สมประสงค์ วิทย์เกียรติ, 2552) สอดคล้องกับงานวิจัยของจิรินทร์ ทองนรินทร์, วชิราพร วิมานรัมย์, ธนวัฒน์ มีสันเทียะ, วันชัย สุขตาม และจรรย์สิน (2567) ที่กล่าวว่า การนำวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาส่งเสริมอาชีพ สามารถส่งเสริมและพัฒนาอาชีพได้ง่ายเนื่องจากเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้สูงอายุและชุมชน นำไปสู่การพึ่งตนเองของกลุ่มองค์กรชุมชนได้อย่างเหมาะสม และงานวิจัยของกนิษฐา แยมโพธิ์ใช้ (2565) พบว่า การเรียนรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น การใช้ทรัพยากรในชุมชน และการมีส่วนร่วมของผู้คนในแต่ละวัย ทำให้ชุมชนและผู้สูงอายุในพื้นที่สามารถพึ่งพาตนเองสร้างรายได้และคุณภาพชีวิตที่ดี สอดคล้องกับงานวิจัยของบุญทวรรณ วิงวอน และคณะ (2565) พบว่า การพัฒนานวัตกรรมผลิตภัณฑ์ผ่านภูมิปัญญาท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม กับเครือข่ายทั้งภายนอกและภายใน ก่อเกิดผลสำเร็จในการดำเนินงานและการพัฒนาชุมชน

จากความสำคัญและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาเรื่อง “การพัฒนาเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อขยายโอกาสและลดความเหลื่อมล้ำของสังคมสูงวัยพื้นที่ชายแดนจังหวัดสุรินทร์” มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) สังเคราะห์องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นพื้นที่ชายแดนจังหวัดสุรินทร์ 2) พัฒนาเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญา และ 3) ศึกษาองค์ประกอบและปัจจัยความสำเร็จในการพัฒนาเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้ ด้วยเหตุที่เลือกศึกษาในพื้นที่ชายแดน เนื่องจากพื้นที่ชายแดนจังหวัดสุรินทร์เป็นภูมิภาคที่มีความหลากหลายทั้งในด้านชาติพันธุ์ ภาษาและวัฒนธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนที่ติดกับประเทศกัมพูชา ซึ่งมักเผชิญกับข้อจำกัดในการเข้าถึงทรัพยากรด้านการศึกษาและการพัฒนา ส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำในหลากหลายมิติ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และคุณภาพชีวิต ซึ่งผลจากการวิจัยจะเป็นแนวทางในการส่งเสริมพัฒนาเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อลดความเหลื่อมล้ำของสังคมสูงวัยเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของชุมชน ตอบสนองต่อการพัฒนาประเทศชาติต่อไป

การทบทวนวรรณกรรม

1. แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (local wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นกระบวนการค้นหรือองค์ความรู้ของคนหรือกลุ่มคนในถิ่นใดถิ่นหนึ่ง อันเกิดจากการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษหรือประสบการณ์ที่ผ่านการกลั่นกรองสั่งสมมานาน คิดวิเคราะห์และนำมาใช้จนบังเกิดผล โดยอาศัยการเรียนรู้ที่มีความเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตประเพณีวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้น ๆ เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสม

กับบุคคล (รุ่ง แก้วแดง, 2546) มูลนิธิโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน (2551) ได้นิยามคำว่า ภูมิปัญญา เป็นความรู้ความสามารถ วิธีการ หรือผลงานที่คนไทยได้ค้นคว้า รวบรวม และจัดเป็นความรู้ถ่ายทอด ปรับปรุง จากคนรุ่นหนึ่งมาสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง จนเกิดผลิตผลที่ดึงดูดงาม มีคุณค่า มีประโยชน์ สามารถนำมาแก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิต

2. แนวคิดทฤษฎีเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้

เครือข่ายการเรียนรู้ (learning network) หมายถึง รูปแบบและกระบวนการประสานงานของบุคคล กลุ่มบุคคล ชุมชน หน่วยงานภาครัฐ เอกชน และแหล่งวิทยาการในชุมชน ซึ่งเชื่อมโยงเข้าหากันภายใต้แนวคิด เป้าหมาย วัตถุประสงค์ วิธีการทำงาน กิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ประสบการณ์ และการประยุกต์ใช้ความรู้ นำไปสู่การแก้ปัญหาหรือพัฒนาชุมชน (สิตาภา เกื้อคลัง, 2561) นอกจากนี้ สุจิตรา ยางนอก (2562) กล่าวถึง เครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้ หมายถึง เครือข่ายที่เกิดจากการประสบปัญหาหรือเหตุการณ์ที่เป็นจุดพลิกผัน จนเกิดเป็นประเด็นที่คนรวมตัวกันขึ้นเป็นเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อทำกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ นำไปสู่การพัฒนาชุมชน

3. แนวคิดเกี่ยวกับผู้สูงอายุ

ประเทศไทยกำลังเผชิญกับความท้าทายในการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุโดยสมบูรณ์ (aged society) โดยจากข้อมูลของ United Nations World Population Ageing พบว่า ในปี พ.ศ. 2560 เป็นครั้งแรก ในประวัติศาสตร์ที่ประชากรเด็กน้อยกว่าผู้สูงอายุ สถานการณ์นี้เป็นผลมาจากการลดภาวะเจริญพันธ์อย่างรวดเร็ว และการลดลงอย่างต่อเนื่องของระดับการตายของประชากรทำให้จำนวนและสัดส่วนประชากรสูงอายุของไทยเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ข้อมูลกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย สรุปสถิติจำนวนผู้สูงอายุสัญชาติไทย พ.ศ. 2567 ข้อมูล ณ วันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2567 พบว่ามีจำนวนผู้สูงอายุ 13,450,391 คน จากจำนวนประชากรไทยทั้งหมด 64,989,504 คน หรือร้อยละ 20.70 ของจำนวนประชากรทั้งหมด การเปรียบเทียบดัชนีการสูงอายุของรายจังหวัด ระหว่างปี พ.ศ. 2557-2567 พบว่า ดัชนีการสูงอายุของไทยได้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในปี พ.ศ. 2557 และ พ.ศ. 2560 โดยสัดส่วนผู้สูงอายุอยู่ในระดับต่ำถึงปานกลาง ต่อมาในปี พ.ศ. 2564 มีการขยายตัวของกลุ่มประชากรผู้สูงอายุในพื้นที่ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งคาดว่าภายในปี พ.ศ. 2568 จำนวนผู้สูงอายุจะมีประมาณ 14.4 ล้านคน หรือเพิ่มขึ้นเกินร้อยละ 20 ของประชากรทั้งหมด (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2567) ซึ่งจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ส่งผลกระทบทั้งด้านสังคมและเศรษฐกิจของประเทศ

4. แนวคิดการมีส่วนร่วมในงานพัฒนาชุมชน

สุพัตรา ยอดสุรางค์ (2562) ได้นำเสนอว่าการมีส่วนร่วมของชุมชนในการให้ความร่วมมือและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้น รวมทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถ นำองค์ความรู้ หลักการ แนวคิด ไปใช้ในการปรับปรุงดำเนินงานในการพัฒนาชุมชน และเป็นแนวทางในการ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อไป นอกจากนี้ อดิพร เกิดเรือง (2563) ได้กล่าวถึงแนวคิดการมีส่วนร่วม ในการพัฒนาชุมชนว่าเป็นแนวคิดในการพัฒนาเชิงพื้นที่เพื่อก่อให้เกิดกระบวนการสื่อสารหรือแลกเปลี่ยนข้อมูล ในชุมชนให้เกิดความเข้มแข็ง อันจะเป็นพลังในชุมชนที่ใช้ในการผลักดันให้เกิดการสนับสนุนกิจกรรมในการ พัฒนาชุมชนให้บรรลุเป้าหมายและมีความยั่งยืน

5. แนวคิดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมและการจัดการความรู้

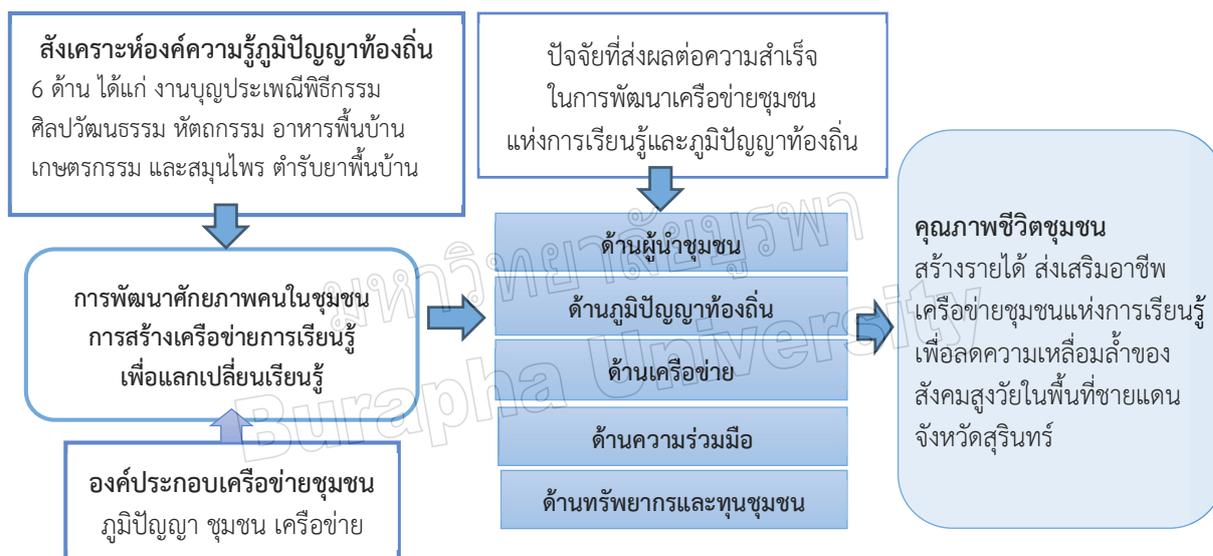
การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่ผู้เรียนมีบทบาทอย่างแข็งขันในการเรียนรู้ ไม่ใช่เพียง ผู้รับความรู้ แต่เป็นผู้มีส่วนร่วมในการค้นหา แบ่งปัน และสร้างความรู้ร่วมกัน โดยเน้นให้เกิดปฏิสัมพันธ์ และ สร้างองค์ความรู้ใหม่ สนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้แบบกลุ่มและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น (Davenport & Prusak, 1998) การจัดการความรู้ คือ กระบวนการในการรวบรวม จัดระเบียบ แลกเปลี่ยนและถ่ายโอนความรู้ ทั้งที่

เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เพื่อให้บุคคลหรือองค์กรสามารถนำความรู้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยองค์ประกอบหลัก ได้แก่ การสร้างความรู้ (knowledge creation) การจัดเก็บความรู้ (knowledge storage) การแลกเปลี่ยนความรู้ (knowledge sharing) และการนำความรู้ไปใช้ (knowledge application) (Nonaka & Takeuchi, 1995)

จากการทบทวนวรรณกรรมและการสังเคราะห์ข้อมูล สามารถนำมากำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย และแสดงความเชื่อมโยงได้ ดังภาพ 1

ภาพ 1

กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นวิธีการวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed Methods Research) ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ การวิจัยเชิงปฏิบัติการ และการวิจัยเชิงปริมาณ โดยเน้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research: PAR) ผสมกับกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (community-based research: CBR) เป็น การวิจัยที่มุ่งเน้นความร่วมมือระหว่างนักวิจัยกับสมาชิกในชุมชน เพื่อพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาที่ส่งผลกระทบ โดยตรงต่อชุมชน โดยกระบวนการเรียนรู้ชุมชนควบคู่กับการปฏิบัติการพัฒนา ซึ่งมีชุมชนในพื้นที่เป็นฐานที่ตั้ง เพื่อสร้างความรู้และสร้างทางเลือกหรือกลไกการจัดการปัญหาชุมชน มีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

1. การศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม ภาพถ่าย เอกสารแนวคิด ทฤษฎี เกี่ยวกับเครือข่ายการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น

2. การวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นการศึกษาองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบ พหุวัย (กลุ่มคนหลากหลายช่วงวัย ช่วงอายุ ทั้งเด็ก เยาวชน ผู้ใหญ่ ผู้สูงวัย) เครื่องมือการวิจัยได้แก่ แบบสัมภาษณ์ และประเด็นสนทนากลุ่ม เก็บข้อมูลกับกลุ่มเป้าหมาย คือ ผู้สูงอายุ ผู้นำชุมชน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในเขตพื้นที่ ชายแดนจังหวัดสุรินทร์ ซึ่งพื้นที่ติดชายแดนกัมพูชา มี 4 อำเภอ ได้แก่ บัวเชด สังขะ กาบเชิง พนมดงรัก และ อำเภอใกล้เคียงคือ อำเภอปราสาท รวม 5 อำเภอ คัดเลือกมาอำเภอละ 3 คน โดยพัฒนาชุมชนจังหวัด และอำเภอร่วมคัดเลือก ได้กลุ่มเป้าหมายจำนวน 15 คน ผู้เชี่ยวชาญจำนวน 3 ท่านตรวจสอบเครื่องมือวิจัย ค่าดัชนีความสอดคล้องมีค่า IOC ตั้งแต่ 0.67-1.00 เก็บข้อมูลโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่ม ทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (content analysis)

3. การวิจัยเชิงปฏิบัติการ ทำการพัฒนาศักยภาพผู้สูงวัยและผู้เกี่ยวข้องจำนวน 50 คน เลือกแบบเฉพาะเจาะจง ใช้กระบวนการเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) โดยประชุมชี้แจงโครงการ อบรม สนทนากลุ่ม แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ถอดบทเรียนภูมิปัญญาท้องถิ่น จัดกิจกรรม ทำผลิตภัณฑ์ สร้างเครือข่าย ติดตาม ประเมินผล สรุปและสะท้อนผล ค้นข้อมูลผู้ชุมชน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ แบบสนทนากลุ่ม ผลงาน และประชุมสรุป มีกระบวนการเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังนี้

3.1 ขั้นเตรียมการ (preparation) ประชุมชี้แจงชุมชนเพื่อรับทราบโครงการวิจัย วัตถุประสงค์ การวิจัย และสร้างความคุ้นเคย ซึ่งเป็นการเข้าสู่ชุมชนเพื่อหาความร่วมมือ สร้างความไว้วางใจและการยอมรับ ในชุมชน การวิเคราะห์ปัญหาชุมชน ความโดดเด่น การคัดเลือกชุมชน แหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญา กำหนดแผนงาน และเป้าหมายร่วมกัน ขั้นตอนทำงาน ข้อตกลงร่วมกัน แผนการควบคุมกำกับและการประเมินผล

3.2 ขั้นดำเนินการ (action) ในระยะนี้แกนนำชุมชน ผู้สูงวัย และผู้เกี่ยวข้องร่วมกับคณะวิจัย นำแนวทางการพัฒนาที่วางแผนไว้ไปสู่การดำเนินกิจกรรม 4 โครงการ คือ 1) เวที “ถอดบทเรียนภูมิปัญญาท้องถิ่น” 2) กิจกรรม “ฐานเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น” 3) กิจกรรม “ครูภูมิปัญญาเคลื่อนที่” และ 4) กิจกรรม “มหกรรมเรียนรู้ชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่น” มีเป้าหมายเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการรวมกลุ่มทุกระดับ

3.3 ขั้นกำกับติดตาม (monitoring) ดำเนินการสะท้อนคิดและปรับปรุงกระบวนการระหว่างนำไปปฏิบัติตามแผนทั้ง 4 โครงการ โดยจัดให้มีการประชุมคณะกรรมการและผู้เกี่ยวข้อง เพื่อการประเมินผลการดำเนินงาน เบื้องต้น ถอดบทเรียนความสำเร็จ ปัญหาอุปสรรค และปรับปรุงกระบวนการให้เหมาะสม

3.4 ขั้นประเมินผล (evaluation) สรุปประเมินผลงานเมื่อสิ้นสุดระยะเวลาดำเนินการที่กำหนดไว้ มีการเก็บข้อมูลเพื่อติดตามประเมินผล โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม จัดประชุมผู้เกี่ยวข้องเพื่อ การสะท้อนคิดและถอดบทเรียน หัวหน้าโครงการและคณะทำงานสรุปรายงาน

4. การวิจัยเชิงปริมาณ ในการสร้างและหาประสิทธิภาพของเครื่องมือวิจัย โดยศึกษาเอกสารแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง กำหนดกรอบแนวคิดวิจัย และสร้างเครื่องมือวิจัย ได้แก่ แบบสอบถาม นำเสนอ ผู้ทรงคุณวุฒิ 3 ท่าน พิจารณาตรวจสอบความเที่ยงตรงด้านโครงสร้าง (construct validity) และเนื้อหา (content validity) ได้ข้อคำถามที่ค่าดัชนีความสอดคล้องมีค่า IOC อยู่ระหว่าง 0.67-1.00 และปรับปรุง แบบสอบถามนำไปใช้เก็บกับผู้ใช้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 30 คน และนำผลมาวิเคราะห์หาค่าความเชื่อมั่น ของเครื่องมือวิจัยได้ 0.82 นำไปใช้เก็บข้อมูลแบบสอบถามกับกลุ่มตัวอย่างคนในชุมชน 385 คน สถิติที่ใช้ วิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ค่าความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

การคำนวณหาขนาดของกลุ่มตัวอย่าง กรณีไม่ทราบจำนวนประชากรที่แน่นอน ระดับความเชื่อมั่น ที่ 95% ได้ดังนี้ (ธานินทร์ ศิลปะจารุ, 2553)

$$n = \frac{P(1 - P)(Z)^2}{e^2}$$

เมื่อ n = ขนาดของกลุ่มตัวอย่าง

P = สัดส่วนที่ต้องการจะสุ่มจากประชากรทั้งหมด (0.5)

e = ค่าความคลาดเคลื่อนที่ยอมให้เกิดขึ้น (0.05)

Z = ค่าปกติมาตรฐาน (1.96)

แทนค่า $n = \frac{0.5(1.0-0.5)(1.96)^2}{(0.05)^2}$

$n = 384.16$ หรือประมาณ 385 ตัวอย่าง

5. การวิจัยมีการดำเนินการ 3 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นตอนที่ 1 สังเคราะห์องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบพหุวัย โดยการศึกษาข้อมูล สํารวจข้อมูลภูมิปัญญา เก็บรวบรวมข้อมูล จากการลงพื้นที่จริง มีการสัมภาษณ์ พูดคุยกับชาวบ้าน ประชาชนท้องถิ่น ผู้นำชุมชน จำนวน 15 คน คัดเลือก ผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบเจาะจง เครื่องมือในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์ และสรุปองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น จัดทำเป็นเอกสารความรู้ ขั้นตอนที่ 2 พัฒนาเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น จัดประชุม อบรมเชิงปฏิบัติการให้กับผู้สูงวัยและผู้เกี่ยวข้องจำนวน 50 คน วิธีการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง ดำเนินการ อบรมเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและถอดบทเรียน และสนทนากลุ่มเพื่อเสนอ แนวทางการขยายโอกาสและลดความเหลื่อมล้ำของสังคมสูงวัยพื้นที่ชายแดนจังหวัดสุรินทร์ เครื่องมือที่ใช้ ในการวิจัยคือ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก แบบสนทนากลุ่ม กิจกรรมและผลงาน และขั้นตอนที่ 3 ศึกษาองค์ประกอบ และปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อความสำเร็จในการพัฒนาเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเก็บ แบบสอบถามกับกลุ่มตัวอย่าง 385 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย แบบสอบถามที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นตามขั้นตอน ได้รับการรับรองจริยธรรมวิจัยจากมหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ หนังสือเลขที่ HE 662042

ผลการวิจัย

กระบวนการหรือปฏิบัติการวิจัย เริ่มจากการลงพื้นที่สำรวจชุมชน วิเคราะห์ทุนชุมชนร่วมกับชุมชน ได้เลือกพื้นที่ชายแดนจังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ อำเภอบัวเขต สังขะ กาบเชิง พนมดงรัก และพื้นที่ใกล้เคียง คือ อำเภอปราสาท รวม 5 อำเภอ ด้วยพื้นที่ชายแดนจังหวัดสุรินทร์เป็นภูมิภาคที่มีความหลากหลายทั้งด้านชาติพันธุ์ ภาษาและวัฒนธรรม ประชาชนมักเผชิญกับข้อจำกัดในการเข้าถึงทรัพยากรและการบริการ ผู้สูงวัยไม่มีอาชีพ รายได้น้อย ขาดเวทีในการมีส่วนร่วม ส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำในหลากหลายมิติ โดยการวิจัยพัฒนาเครือข่าย ชุมชนแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้ทราบทุนชุมชนและศักยภาพชุมชนที่จะนำมาซึ่งการพัฒนา โดยศึกษาองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น จัดกิจกรรมเรียนรู้ การถ่ายทอดความรู้ การทำผลิตภัณฑ์ การพัฒนา เครือข่ายแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญา และการหาแนวทางใหม่ในการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ด้วยทรัพยากร ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อเพิ่มโอกาสหรือลดความเหลื่อมล้ำในสังคมสูงวัย ผลการวิจัยดังนี้

1. ผลสังเคราะห์องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบพหุวัย

องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ชายแดนสุรินทร์ จากการลงพื้นที่ การสังเกตและสัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ ประชาชนท้องถิ่น ผู้นำชุมชน และตัวแทนชุมชน พบว่า องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นจะอยู่กับผู้สูงวัยเป็นส่วนใหญ่เนื่องจากผู้สูงวัยได้ผ่านประสบการณ์เรียนรู้จากการทำจริงหรือ การประกอบอาชีพ องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่สำคัญมี 6 ด้าน ได้แก่ ประเพณี พิธีกรรม ศิลปวัฒนธรรม หัตถกรรม อาหาร เกษตรกรรม และสมุนไพรตำรับยาพื้นบ้าน ดังนี้

1.1 ด้านประเพณีพิธีกรรม ได้แก่ ประเพณีแซนโหม้นตาบุงาบรรพบุรุษ (บุญวันสารท) เพื่อทำบุญ อุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษ ซึ่งเป็นประเพณีที่มีความสำคัญของชาวไทยเชื้อสายเขมรและชาวกูยในจังหวัด สุรินทร์และเขตพื้นที่ชายแดนจังหวัดสุรินทร์ ที่ถือปฏิบัติสืบทอดกันมายาวนาน อีกทั้งในปัจจุบันได้รับการฟื้นฟู สนับสนุน และส่งเสริมจากหน่วยงานรัฐและเอกชน ทำให้บรรยากาศในช่วงงานแซนโหม้นตามีลูกหลานญาติพี่น้อง มารวมตัวกัน เกิดสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกัน มีประชาชนชาวบ้าน เช่น นายเขย สัชชานนท์ และนายพันธ์ ปิงจรัตน์ ตำบลโคกสะอาด อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ งานประเพณีสู่ขวัญข้าว ลงแขกเกี่ยวข้าว บ้านสะกาด อำเภอสังขะ ประเพณีสู่ขวัญควายเป็นงานประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรโดยเฉพาะการทำไร่นา ตลอดจนการเลี้ยงสัตว์ ของชาวหมู่บ้านปันร้ว ตำบลตาเบา อำเภอปราสาท ซึ่งมีความเชื่อว่าถ้าปฏิบัติดีจะทำให้เจริญรุ่งเรือง ผลผลิต งดงามดี ดังภาพ 2

1.2 ด้านศิลปวัฒนธรรม ได้แก่ กันตรึม เรือมอันเร เรือมตรด เรือมอ้ายย เจรียง มีปราชญ์ชาวบ้าน คือ นายประนุต สำราญดี, นายจันทร์ ฉิมงาม, นายอดิ แก่นแก้ว และนายเลือน ศรีเพชร ตำบลโคกสะอาด จังหวัดสุรินทร์ ปราชญ์ด้านนี้จะรวมตัวเป็นกลุ่ม เมื่อมีงานที่ไหนก็จะไปเล่นด้วยกัน หรือบางทีก็ไปรวมกับตำบลอื่น ทำให้ได้รายได้พิเศษมาใช้กินอยู่เลี้ยงครอบครัวหรือเป็นอาชีพได้ แต่คนรุ่นใหม่ไม่ค่อยสนใจศิลปวัฒนธรรม ด้านนี้

1.3 ด้านหัตถกรรม ได้แก่ สานตะกร้าหวาย ตะกร้าไม้ไผ่ เสื่อกกหรือเสื่อไหล มีปราชญ์ชาวบ้าน คือ นายพุม ระย่าย้อยและนางเพียร กองสุภรณ์ บ้านโคกสะอาด อำเภอปราสาท การทอผ้าไหมมีชุมชนทำ ในอำเภอบัวเขต สังขะ กาบเชิง พนมดงรัก และปราสาท การทอผ้าไหมมัดหมี่สี่ธรรมชาติ เช่น บ้านด่านเจริญ ตำบลกระเทียม อำเภอสังขะ, บ้านโพธิ์ทอง ตำบลเชื้อเพลิง อำเภอปราสาท, บ้านตะเคียน ตำบลตะเคียน อำเภอกาบเชิง และบ้านวาริ ตำบลจ๊กแตก อำเภอพนมดงรัก เป็นการทำให้หลังจากว่างเว้นงานเกษตร ภูมิปัญญาด้านนี้ นับวันยิ่งน้อยลงเพราะคนรุ่นใหม่จะไปทำงานรับจ้างได้เงินเร็ว ต่างจากงานหัตถกรรมต้องใช้เวลาและต้องอดทน ดังภาพ 3

1.4 ด้านอาหารพื้นบ้าน มีทั้งอาหารคาวและหวาน ได้แก่ หมกปลาชิว จั๊วะโดง (น้ำพริกปลากะทิสด) ละแวกะตาม (แกงคั่วปู) สลอบอังกั้น (แกงขี้เหล็ก) สลอบเจ๊ก (แกงกล้วย) สลอบตราว (แกงเผือกใส่ปูนา หรือปลา) สลอบปรีด (แกงสายบัว) สลอบตะยวงเจ๊ก (แกงหัวปลี) แกงคั่วหอยขม อังแกบบอบ (กบยัดไส้) ข้าวหมาก ขนมน้โกรจ ซึ่งเป็นองค์ความรู้ของภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อใช้ในการดำรงชีพหรือใช้ประกอบงานบุญประเพณีพิธีกรรมหรือ งานมงคล โดยใช้พืชผักที่เกิดเองตามป่า หนองน้ำหรือมีปลูกไว้ในพื้นที่ เพื่อใช้ประกอบอาหาร และเป็นอาหารพื้นบ้านที่ได้สืบทอดต่อกันมาสู่รุ่นลูกหลาน ซึ่งลูกหลานยึดเป็นอาชีพและแหล่งหารรายได้พิเศษ เช่น อังแกบบอบ (กบยัดไส้) ข้าวหมาก ขนมน้โกรจ เป็นที่นิยมของคนในพื้นที่ นักเดินทาง และนักท่องเที่ยว ตั้งขาย เป็นร้านค้าริมทางอยู่ระหว่างเส้นทางอำเภอกาบเชิงไปอำเภอปราสาท สร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน

1.5 ด้านเกษตรกรรม ได้แก่ เกษตรผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ การปลูกข้าว เลี้ยงวัวควาย เลี้ยง ปลา ปลูกผักผลไม้ (ทุเรียน เงาะ ลำไย มะม่วง) การทำปุ๋ยหมัก เช่น หมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงบ้านหนองคันนา ตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก มีปราชญ์ชาวบ้าน คือ นายวีระชัย แขกรัมย์และนางพยอม หาญนิก ปราชญ์ เกษตรอินทรีย์ เกษตรพอเพียง ตำบลโคกสะอาด อำเภอปราสาท ภูมิปัญญาปลูกผลไม้ (ทุเรียน เงาะ ลำไย มะม่วง) นางเพ็ญ อุตนะงาม บ้านจรัส ตำบลจรัส อำเภอบัวเขต ถ่ายทอดโดยการสาธิต

1.6 ด้านสมุนไพร ตำรับยาพื้นบ้าน ได้แก่ น้ำมันไพล น้ำมันขมิ้นชัน น้ำมันแก้ปวดคลายเส้น ยาหม่อง เสลดพังพอน ตำบลทุ่งมน อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ มีปราชญ์ชาวบ้าน คือ นายสายชล สุขจิตร, นายทองมี ทะวะลั้ย และนายสนธิ์ มะเตือ หมอยาสมุนไพร บ้านโคกสะอาด มีทรัพยากรในพื้นที่ สามารถสร้างรายได้เพิ่ม

ภาพ 2

ประเพณีแซนโถงตา ประเพณีลงแขกเกี่ยวข้าว งานกฐิน-ผ้าป่าสามัคคี บายศรีสู่ขวัญ เรือมอันเร

หมายเหตุ. โดย สิริพัฒน์ ลากจิตร และคณะ, ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 10-18 เมษายน พ.ศ. 2567

ภาพ 3

สวนผักไม้ค้างโตมผัก เกษตรอินทรีย์ สวนตะกร้า สวนเปลไม้ไผ่ ทอผ้าไหม

หมายเหตุ. โดย สิริพัฒน์ ลาภจิตร และคณะ, ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 10-18 เมษายน พ.ศ. 2567

ทั้งนี้ ในที่ประชุมได้มีการเสนอให้แหล่งเรียนรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานเรียนรู้จำนวน 6 แห่ง ได้แก่ แหล่งเรียนรู้ด้านประเพณีพิธีกรรม ประเพณีแซนโถงตาบุงชาวบรรพบุรุษ และประเพณีสู้ขวัญข้าว ที่บ้านสะกาด อำเภอสังขะ แหล่งเรียนรู้ด้านศิลปวัฒนธรรม ในการเรือมอันเร เรือมตรด และเจรียง ที่บ้านโคกสะอาด อำเภอปราสาท แหล่งเรียนรู้ด้านหัตถกรรมไม้ไผ่ ตะกร้า กระบุง ที่บ้านโคกสะอาด อำเภอปราสาท แหล่งเรียนรู้ด้านอาหารพื้นบ้าน ที่บ้านกิ้วล ตำบลหนองใหญ่ อำเภอปราสาท และที่บ้านกาบเชิง อำเภอกาบเชิง แหล่งเรียนรู้ด้านเกษตรผสมผสานที่บ้านหนองคันนา ตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก และบ้านจรัส ตำบลจรัส อำเภอบัวเชด แหล่งเรียนรู้ด้านสมุนไพรน้ำมันโพลและขมิ้นชัน ที่บ้านทุ่งมน อำเภอปราสาท และบ้านหนองคันนา ตำบลตาเมียง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ จากขั้นตอนกิจกรรมดังกล่าว ทำให้ได้รูปแบบการพัฒนาเครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นเขตพื้นที่ชายแดนจังหวัดสุรินทร์ คือ “ระบบการจัดการเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม” เพื่อให้ความรู้ ถ่ายทอด แลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีระบบการจัดการเครือข่ายการเรียนรู้ ได้แก่ 1) ด้านการวางแผนจัดการแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น 2) ด้านส่งเสริมการใช้แหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น 3) ด้านการพัฒนาเครือข่ายแหล่งการเรียนรู้ และ 4) ด้านการกำกับติดตามและส่งเสริมการบริหาร ดังภาพ 4

ภาพ 4

กิจกรรมในพื้นที่แหล่งเรียนรู้

หมายเหตุ. โดย สิริพัฒน์ ลาภจิตร และคณะ, ถ่ายภาพเมื่อวันที่ 8-15 พฤษภาคม พ.ศ. 2567

2. การพัฒนาเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น

การพัฒนาเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น คณะผู้วิจัย ได้จัดประชุมอบรมเชิงปฏิบัติการ โดยใช้กระบวนการเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ซึ่งคณะผู้วิจัยมีบทบาทในการเชื่อมประสาน

เป็นผู้กระตุ้นส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ โดยมีกระบวนการดำเนินงาน 4 ขั้นตอน ดังนี้ 1) ขั้นเตรียมชุมชน 2) ขั้นดำเนินการ 3) ขั้นกำกับติดตาม และ 4) ขั้นประเมินผล มีกิจกรรมสรุปโดยสังเขปได้ดังนี้

2.1 การจัดเวที “ถอดบทเรียนภูมิปัญญาท้องถิ่น” เชิญครูภูมิปัญญา ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนมาถ่ายทอดความรู้ที่สืบทอดกันมา มี 6 ด้าน ได้แก่ ประเพณีพิธีกรรม ศิลปวัฒนธรรม หัตถกรรม อาหาร เกษตรกรรม และสมุนไพรตำรายาพื้นบ้าน เป็นเวทีให้พหุวัยหรือคนรุ่นใหม่ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับคนในชุมชน สร้างความภาคภูมิใจ และเชื่อมรุ่น (intergenerational learning) เป้าหมายเกิดคลังความรู้ของชุมชนและสร้างตัวเชื่อมระหว่างรุ่น

2.2 กิจกรรม “ฐานเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น” จัดทำฐานเรียนรู้หมุนเวียนในแต่ละชุมชน เช่น ฐานทอผ้าไหม ฐานเกษตรผสมผสาน ใช้แนวทางเรียนรู้แบบลงมือปฏิบัติ (learning by doing) นำเสนอผลงานหรือชิ้นงาน ประเมินผลงาน โดยดึงคนจากหลายภาคส่วนเข้าร่วม (เยาวชน-ผู้สูงอายุ-หน่วยงานภาคี) เป้าหมายเพื่อช่วยสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ข้ามตำบล/อำเภอ และส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

2.3 กิจกรรม “ครูภูมิปัญญาเคลื่อนที่” ครูภูมิปัญญาไปถ่ายทอดความรู้ในโรงเรียน ศูนย์ สกร. (กรมส่งเสริมการเรียนรู้) ตำบล หรือกลุ่มอาชีพในพื้นที่ เชื่อมโยงโรงเรียนกับชุมชน ผู้สูงวัยกับเยาวชน มีการจัดทำคลิปวิดีโอ บันทึกประวัติครูภูมิปัญญา เพื่อเก็บเป็นคลังข้อมูลชุมชน เป้าหมายเพื่อขยายผลความรู้จากบุคคลสู่เครือข่าย

2.4 กิจกรรม “มหกรรมเรียนรู้ชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่น” เป็นการเปิดพื้นที่ให้แต่ละกลุ่มชุมชนหรือองค์กรมาแสดงนิทรรศการร่วมในงานตลาดราชภัฏ เช่น อาหารพื้นบ้าน ยาสมุนไพร ผ้าไหม งานจักสาน งานฝีมือ การแสดงเรือบั้งเรือ เพลงพื้นถิ่น (เรือบตรด กันตรึม เจริญ) เป็นการคืนข้อมูลสู่ชุมชน เป็นเวทีสร้างเครือข่ายของกลุ่มต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ เอกชนและประชาสังคมใช้กิจกรรม และเสวนาเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้

3. องค์ประกอบและปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการพัฒนาเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น

3.1 ผู้นำชุมชน บุคคลที่มีบทบาทเป็น “ผู้ขับเคลื่อน” และ “จุดรวมพลัง” ในชุมชน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำศาสนา ผู้นำกลุ่มอาชีพ เป็นกลไกขับเคลื่อนที่สำคัญ โดยทำหน้าที่เป็นตัวกลางสื่อสาร ประสาน เชื่อมโยง และสร้างการมีส่วนร่วมในระดับฐานราก ตัวอย่างผู้นำชุมชน เช่น “นายวิระชัย เขตรมย์” เป็นผู้ริเริ่มโครงการส่งเสริมการเรียนรู้สำหรับผู้สูงวัยและคนในชุมชน บ้านหนองคันนา ตำบลตาเมียง อําเภอมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ โดยผ่านกิจกรรมการฝึกอาชีพและถ่ายทอดภูมิปัญญาในการทำเกษตรผสมผสาน การเกษตรอินทรีย์ การทำปุ๋ยหมักแบบไม่กลับกอง การทำปุ๋ยน้ำหมักพืชผัก สมุนไพรพื้นบ้าน โดยใช้บทบาทผู้นำชุมชนและเป็นประธานวิสาหกิจชุมชนเกษตรอินทรีย์ปราสาทตาเมียง ในการสร้างกลุ่มเรียนรู้ภายในหมู่บ้านและขยายเครือข่ายไปยัง 4 หมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียง เกิด “ศูนย์เรียนรู้ชุมชน” ที่กลายเป็นต้นแบบของพื้นที่เรียนรู้สำหรับผู้สูงวัยและคนในชุมชน ลดภาวะพึ่งพิง และช่วยเพิ่มรายได้ให้ชาวบ้าน

3.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่น ถือเป็นองค์ประกอบแก่นกลาง (core element) ที่มีผลอย่างมากต่อความสำเร็จของเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้ โดยมีบทบาททั้งในด้านการเป็นฐานความรู้ให้กับชุมชน การสร้างพื้นที่การเรียนรู้ข้ามรุ่น การส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน และการเสริมสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่น ตัวอย่างเช่น นางบุญจันทร์ จำนงเพียร ผู้สูงวัยบ้านโพธิ์ทอง ตำบลเชื้อเพลิง อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ เป็นประธานวิสาหกิจทอผ้าไหม มีทักษะการทอผ้าไหม จึงได้รวมกลุ่มกันเพื่อถ่ายทอดความรู้ให้คนรุ่นใหม่ นักเรียนหรือผู้ที่สนใจ และปัจจุบันเป็นแหล่งศึกษาดูงาน มีการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ผ้าคลุมไหล่ จำหน่ายผ้าไหม ผลที่เกิดขึ้น ผู้สูงวัยมีบทบาทสำคัญ คนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้ มีอาชีพและรายได้ ลดการย้ายถิ่นฐาน และลดความเหลื่อมล้ำในสังคม

3.3 เครือข่าย เป็นปัจจัยเชิงโครงสร้างที่ส่งผลต่อความสำเร็จของชุมชนแห่งการเรียนรู้ โดยเครือข่ายมีบทบาทในการแลกเปลี่ยนทรัพยากร ความรู้ เพิ่มอำนาจต่อรอง และขยายโอกาสในการพัฒนา เศรษฐกิจระดับฐานราก สร้างความยั่งยืนหากมีเครือข่ายที่แข็งแกร่ง เช่น กลุ่มทอผ้าบ้านด่านเจริญ ตำบลกระเทียม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ มีปราชญ์ชาวบ้าน คือ นายบันเทิง ว่องไว ประธานกลุ่มทอผ้าไหม ผ้าไหมมัดหมี่ การทำหน้านาง ผ้าสมปักปุม และมีองค์ความรู้ในการย้อมสีธรรมชาติ ก็นำเอาความรู้ไปถ่ายทอดให้อีกชุมชนหนึ่ง ในบ้านวารี ตำบลจ๊กแตก อำเภอพนมดงรัก บ้านโพธิ์กอง ตำบลเชื้อเพลิง อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ผลลัพธ์คือ ได้แลกเปลี่ยนข้อมูล ได้ฝึกทักษะใหม่ ๆ และเกิดเครือข่ายสังคมที่ลดภาวะโดดเดี่ยว รายได้ของผู้สูงวัยเพิ่มขึ้น ชุมชนเข้มแข็งมากขึ้น และยังเป็นพื้นที่เรียนรู้ที่เปิดให้คนรุ่นใหม่มาร่วมพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

3.4 ความร่วมมือ เป็นกลไกสำคัญที่หล่อเลี้ยงและยกระดับเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้ ให้สามารถบรรลุเป้าหมายได้ โดยการเชื่อมทรัพยากรจากหลากหลายภาคส่วน การพัฒนาเครือข่ายต้องอาศัย ทรัพยากรทั้งด้านความรู้ เงินทุน องค์ความรู้ เทคโนโลยี และแรงสนับสนุนทางนโยบาย การเพิ่มพลังในการ ขับเคลื่อนความร่วมมือ ขยายการมีส่วนร่วมและความเป็นเจ้าของร่วม (co-ownership) ตัวอย่างความร่วมมือ ระหว่างชุมชนกับมหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ ในโครงการยุทธศาสตร์พัฒนาชุมชน “พืชผักสวนครัวรั้วนามอง” โดยชุมชนร่วมมือกับมหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ โรงเรียนบ้านหนองคันนา และโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพ ตำบลตาเมียง จัดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับผู้สูงวัย เช่น การปลูกพืชผักสวนครัวรั้วนามอง กิจกรรมสุขภาพ พื้นบ้าน มีการประกวดโดยให้อาจารย์และนักศึกษาในพื้นที่เพื่อทำงานร่วมกับปราชญ์และชาวบ้าน ผลลัพธ์ที่ได้ คือ เกิดการพัฒนาหลักสูตรอบรมร่วมกัน ผู้สูงวัยได้เรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญา นักศึกษาได้เรียนรู้จาก ประสบการณ์และชีวิตจริง

3.5 ทรัพยากรและทุนชุมชน ความสำคัญของทรัพยากรและทุนชุมชนต่อความสำเร็จของ เครือข่าย ถือว่าเป็นต้นทุนเดิมของชุมชน เช่น ที่ดิน ศาลาชุมชน พื้นที่เกษตร ปราชญ์ชาวบ้าน หรือแหล่งเรียนรู้ ในชุมชน ช่วยลดต้นทุนในการพัฒนาโดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่แล้ว เสริมความยั่งยืนของเครือข่าย และเปิดพื้นที่ ให้ผู้สูงวัยมีบทบาทในการนำทุนชุมชน เช่น ความรู้ทางการเกษตร ศิลปะพื้นบ้าน อาหารพื้นบ้าน มาใช้เป็นเวที คืบบพบาทและศักดิ์ศรีให้ผู้สูงวัย เช่น พื้นที่เกษตรกรรมนางเพ็ญ อุตะนงาม บ้านจรัส ตำบลจรัส อำเภอบัวเขต เกษตรอินทรีย์ในชุมชนบ้านหนองคันนา ชาวบ้านรวมกลุ่มทำเกษตรอินทรีย์ในที่ดินสาธารณะ ริมสระน้ำ สาธารณะ และที่ดินของวัดที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การปลูกพืชผักผลไม้การทำปุ๋ยชีวภาพ เชิญชวนคนรุ่นใหม่และเด็กในชุมชนนักเรียนมาร่วมเรียนรู้ ผลลัพธ์เกิดพื้นที่เรียนรู้ข้ามรุ่นผู้สูงวัยมีรายได้ ได้ออกมาทำกิจกรรม ลดภาวะพึ่งพิง และยังสามารถสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนด้วย

สรุปภาพรวมปัจจัยทั้ง 5 ด้าน มีความสัมพันธ์และสำคัญต่อปัจจัยความสำเร็จในการพัฒนา เครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบและมีผลต่อกัน ในลักษณะองค์รวม (holistic approach) โดยผู้นำชุมชนเป็นผู้จุดประกายการเปลี่ยนแปลง ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือเนื้อหาและวิธีการ เครือข่ายคือกลไกขับเคลื่อน ความร่วมมือคือแรงสนับสนุน และทรัพยากรหรือทุนชุมชน คือต้นทุนเดิมที่นำมาใช้ในกระบวนการพัฒนา สิ่งนี้เป็นปัจจัยผลักดันให้เกิดการขยายโอกาสและลดความเหลื่อมล้ำ สู่ความสำเร็จ

ผลจากการสอบถามความคิดเห็นเกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการพัฒนาเครือข่าย ชุมชนแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวน 385 คน ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง จำนวน 214 คน ร้อยละ 55.58 มีอายุระหว่าง 51-60 ปี ร้อยละ 54.76 จบมัธยมศึกษา ร้อยละ 53.44 ส่วน ใหญ่มีรายได้ต่อเดือน 5,000-10,000 บาท ร้อยละ 28.31 อาชีพเกษตรกร ร้อยละ 65.08

ตาราง 1

ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการพัฒนาเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยภาพรวม

ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการพัฒนาเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยภาพรวม	ค่าเฉลี่ย	ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน	ระดับความคิดเห็น
ผู้นำชุมชน	4.58	0.724	มากที่สุด
ภูมิปัญญาท้องถิ่น	4.52	0.682	มากที่สุด
เครือข่าย	4.55	0.528	มากที่สุด
ความร่วมมือ	4.38	0.616	มาก
ทรัพยากรและทุนชุมชน	4.43	0.624	มาก
โดยภาพรวม	4.49	0.672	มาก

ผลจากการสอบถามความคิดเห็นเกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการพัฒนาเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อขยายโอกาสและลดความเหลื่อมล้ำของสังคมสูงวัยพื้นที่ชายแดนจังหวัดสุรินทร์ พบว่า โดยรวมมีความเห็นอยู่ในระดับมาก (ค่าเฉลี่ย 4.49) เมื่อพิจารณาปัจจัยแต่ละด้าน พบว่า ผู้นำชุมชน มีค่าเฉลี่ยสูงสุด 4.58 รองลงมาคือ เครือข่าย (ค่าเฉลี่ย 4.55) ภูมิปัญญาท้องถิ่น (ค่าเฉลี่ย 4.52) ทรัพยากรและทุนชุมชน (ค่าเฉลี่ย 4.43) และความร่วมมือ (ค่าเฉลี่ย 4.38)

ข้อค้นพบบทบาทของเครือข่ายเรียนรู้และและภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่ความสำเร็จ ได้แก่ 1) เป็นศูนย์กลางการถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำหน้าที่รวบรวมองค์ความรู้จากปราชญ์ ครูภูมิปัญญา และผู้สูงวัยเพื่อจัดทำ “คลังความรู้ชุมชน” 2) เสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ส่งเสริมให้ชุมชนเป็น “เจ้าของความรู้” 3) สร้างเวทีและกลไกการมีส่วนร่วมในระดับพื้นที่ เช่น กลุ่มอาชีพ ผู้นำชุมชน โรงเรียน วัด สภ. องค์การปกครองท้องถิ่น เป็นต้น 4) ส่งเสริมอาชีพและเศรษฐกิจฐานราก ความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถต่อยอดสู่ผลิตภัณฑ์ชุมชน และกิจกรรมสร้างรายได้ และ 5) ดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมอัตลักษณ์ของชุมชน เครือข่ายมีบทบาทสำคัญในการสืบสานภาษา ศิลปะ ประเพณี ความเชื่อ และวิถีชีวิต เป็นกลไกปกป้ององค์ความรู้ที่อาจสูญหาย พร้อมทั้งฟื้นฟูองค์ความรู้ทุนทางวัฒนธรรม

แนวทางการขยายโอกาสและลดความเหลื่อมล้ำของสังคมสูงวัย จากการสนทนากลุ่มมีข้อเสนอ ดังนี้ 1) สร้างพื้นที่การเรียนรู้ที่หลากหลายและเปิดกว้าง โดยการพัฒนาศูนย์เรียนรู้ชุมชน (community learning centers) ที่เป็นมิตรกับผู้สูงอายุ 2) เสริมสร้างและยกระดับบทบาทของภูมิปัญญาเป็น “ครูภูมิปัญญาท้องถิ่น” จัดทำคลังความรู้เผยแพร่ 3) จัดตั้งเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้ในแต่ละระดับ 4) บูรณาการกับนโยบายท้องถิ่น บรรจุในแผนพัฒนาท้องถิ่น และ 5) ผลักดันการมีส่วนร่วมของผู้สูงวัยในฐานะ “เจ้าขององค์ความรู้” โดยจัดกิจกรรมให้ผู้สูงอายุได้มีส่วนร่วมในการสื่อสารประสบการณ์ เช่น การเล่าเรื่องในโรงเรียน สนับสนุนให้เป็นวิทยากรจิตอาสาในศูนย์การเรียนรู้ อบรมอาชีพ จัดกิจกรรมส่งเสริมบทบาทของผู้สูงอายุในงานอนุรักษ์ท้องถิ่น

ตาราง 2

ผลกระทบจากการวิจัย “การพัฒนาเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น”

ระดับผลกระทบ	กลุ่มเป้าหมาย/ผู้ได้รับผลกระทบ	ผลกระทบที่เกิดขึ้น
บุคคล/ชุมชน	ผู้สูงอายุ/เยาวชน/ครัวเรือน	เข้าถึงแหล่งเรียนรู้ พัฒนาทักษะชีวิตและอาชีพ ลดความโดดเดี่ยว สร้างคุณค่าในภูมิปัญญาท้องถิ่น
องค์กรท้องถิ่น	อบต./เทศบาล/รพ.สต./สกร.	มีบทบาทในการขับเคลื่อนกิจกรรมผู้สูงอายุ เสริมกลไก การดูแลแบบมีส่วนร่วม สร้างพื้นที่ต้นแบบ ผลักดันสู่ แผนพัฒนาท้องถิ่น
องค์กรภายนอก	พมจ./สาธารณสุข/มหาวิทยาลัย	ใช้ข้อมูลในการวางแผนพัฒนา สนับสนุนแผนพัฒนา พื้นที่ชายแดน หลักสูตรอบรม ต่อยอดการวิจัยในระยะต่อไป

อภิปรายผล

1. องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่วนใหญ่จะอยู่กับผู้สูงวัยเนื่องจากผู้สูงวัยได้ผ่านประสบการณ์ที่สั่งสมมานาน เรียนรู้จากการทำจริงหรือการประกอบอาชีพ โดยมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นพลังสำคัญให้กับชุมชนที่ส่งผลต่อการสร้างอาชีพและพัฒนาคุณภาพชีวิตชุมชน ซึ่งเห็นว่าองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่สามารถนำมาจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบพหุวัยที่สำคัญมี 6 ด้าน ได้แก่ ประเพณีพิธีกรรม ศิลปวัฒนธรรม หัตถกรรม อาหาร เกษตรกรรม และสมุนไพรตำรายาพื้นบ้าน แนวคิดของโกวิท วัฒนกุล (2562) ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนถือเป็นกระบวนการขับเคลื่อนทางสังคมที่ส่งเสริมให้บุคคลและชุมชนนำศักยภาพของตนเองและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชน เกิดเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้และเครือข่ายการเรียนรู้ ส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็งสามารถพึ่งตนเองได้ สอดคล้องกับสมประสงค์ วิทย์เกียรติ (2552) ในแนวคิดความเข้มแข็งของชุมชนซึ่งจะเกิดขึ้นได้ ก็ต่อเมื่อชุมชนนั้นมีการสืบทอดองค์ความรู้ด้านต่าง ๆ แลกเปลี่ยนประสบการณ์โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น จนทำให้จัดการปัญหาและสามารถพึ่งตนเองได้ อรุณางามคลดาว และอาชัญญา รัตนอุบล (2565) ได้เสนอแนวคิดการส่งเสริมและสร้างเครือข่ายความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการดูแลจัดการภูมิปัญญาด้วยกระบวนการเรียนรู้ระหว่างวัยในการขับเคลื่อนเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาชุมชนอย่างแท้จริง

2. การพัฒนาเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น คณะผู้วิจัยใช้แนวคิดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมและการจัดการความรู้ โดยคณะผู้วิจัยมีบทบาทในการเชื่อมประสาน เป็นผู้กระตุ้นส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ จัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบพหุวัย การพัฒนาคนชุมชนแบบมีส่วนร่วมผ่านการดำเนินงาน ดังนี้ 1) ขั้นเตรียมชุมชน 2) ขั้นดำเนินการ 3) ขั้นกำกับติดตาม และ 4) ขั้นประเมินผล ซึ่งเป็นการดำเนินงานร่วมกันระหว่างชุมชนและทีมวิจัย สอดคล้องกับงานแนวคิดกลไกความร่วมมือของเชษฐา มุทะหมัด, เดโช แชน้ำแก้ว, พิระพงศ์ สุจริตพันธ์, บุญยิ่ง ประทุม และพิรดาว สุจริตพันธ์ (2565) แนวคิดการมีส่วนร่วมในงานพัฒนาชุมชนของ สุพัตรา ยอดสุรงค์ (2562) อติพร เกิดเรือง (2563) นอกจากนี้ งานวิจัย อุษณา พิมพ์ และชนบพร แสงวณิช (2568) ยังพบว่า กิจกรรมการเรียนรู้ระหว่างวัยเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นควรเริ่มจากการสานความสัมพันธ์ของผู้เรียนและผู้สูงอายุก่อนนำไปสู่การถ่ายทอดความรู้เพื่อให้เรียนรู้และเห็นคุณค่าทำให้เกิดความภาคภูมิใจร่วมกันและเสริมสร้างให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน จิรินทร์ ทองนรินทร์, วชิราพร วิมานรัมย์, ธนวัฒน์ มีสันเทียะ, วันชัย สุขตาม และจิรายุ ทรัพย์สิน (2567) ได้เสนอเครือข่ายเรียนรู้ในแนวทางส่งเสริมอาชีพ

ของผู้สูงอายุบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อสร้างความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจชุมชน ประกอบด้วย การส่งเสริมอาชีพ การถ่ายทอดวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น และการให้คำปรึกษาและช่วยเหลือ จะช่วยส่งเสริมและพัฒนาอาชีพได้ง่าย รวมทั้งยังเปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุมีส่วนร่วมในการทำประโยชน์ให้กับชุมชน

3. องค์ประกอบและปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการพัฒนาเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ประกอบด้วย 5 ปัจจัย ดังนี้ 1) ด้านผู้นำชุมชน 2) ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น 3) ด้านความร่วมมือ 4) ด้านเครือข่าย และ 5) ด้านทรัพยากรและทุนชุมชน สอดคล้องกับงานวิจัยของปัญญาวัฒน์ จุฑามาต (2564) ที่พบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน ประกอบด้วย 1) ผู้นำชุมชนที่มีความรู้ความสามารถ 2) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของประชาชน 3) การบริหารจัดการชุมชน 4) การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน 5) ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมชุมชน และ 6) การสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐและองค์กรเอกชน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของสถาบันการพัฒนาชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน (2562) ที่พบว่า กระบวนการในการขับเคลื่อนสัมมาชีพชุมชนให้ประสบความสำเร็จ ประกอบด้วย 1) การเป็นผู้นำของทีมีวิทยากรสัมมาชีพชุมชน 2) การมีส่วนร่วมของครัวเรือนสัมมาชีพชุมชน 3) การสนับสนุนจากทุกภาคส่วน 4) หลักการให้ชาวบ้านสอนชาวบ้านตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และ 5) นำทุนชุมชนมาสนับสนุน

4. กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในงานวิจัยนี้ เป็นกระบวนการวิจัยที่นำไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำ สามารถเกิดผลจริงได้ โดยมีการออกแบบวิจัยที่เชื่อมโยงกับ “พื้นที่จริง” และ “ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย” หรือการเรียนรู้ระหว่างวัย ใช้ “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR)” ซึ่งมีศักยภาพสูงมากในการแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างหรือเชิงพื้นที่ ได้ผลลัพธ์เป็นกลไกใหม่ของพื้นที่ นวัตกรรมชุมชน คู่มือหรือแนวปฏิบัติที่สามารถขยายผล บางกรณีเกิดเป็น “พื้นที่เรียนรู้ต้นแบบ” ให้พื้นที่อื่นเข้ามาศึกษาดูงาน เช่น การใช้วิจัยเพื่อจัดเวทีนโยบายในระดับจังหวัด และทำให้องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) นำไปบรรจุไว้ใน “แผนพัฒนาท้องถิ่น” ได้จริง สอดคล้องกับงานวิจัยของกาญจนา แก้วเทพ (2565) อติญาณ ศรีเกษตริณ, อัจฉรวาตี ศรียะศักดิ์, สถาพร แก้วจันทิก, วารุณี เกตุอินทร์ และวิไลวรรณ คมขำ (2564) กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมโดยบูรณาการแนวคิดการใช้ชุมชนเป็นฐานในการแก้ปัญหา นั้น เป็นการนำทรัพยากรศักยภาพชุมชนมาดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งเป็นกระบวนการที่จะช่วยให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะทั่วไป

ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการพัฒนาเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วมครั้งนี้ มีผลกระทบเชิงบวกต่อการเรียนรู้ของชุมชนในการแก้ปัญหาและพึ่งตนเองทางด้านสังคมเศรษฐกิจ ซึ่งมีผลกระทบทั้งระดับบุคคล ชุมชน องค์กรและนโยบายองค์กร มีข้อเสนอแนะนำผลวิจัยไปใช้ประโยชน์ดังนี้

1. สถาบันทางการศึกษา (สกร., วิทยาลัยชุมชน, มหาวิทยาลัย) สามารถนำต้นแบบการพัฒนาเครือข่าย ชุมชนแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วมไปใช้ ควรมีการบรรจุเนื้อหาเกี่ยวกับการตระหนักและเห็นคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่นและองค์ความรู้ของผู้สูงอายุ ในรายวิชาสังคมศึกษา หรือรายวิชาที่เกี่ยวข้องให้แก่กลุ่มเยาวชนและคนรุ่นใหม่ จัดฝึกอบรม ใช้ศูนย์เรียนรู้อาชีพเป็นแหล่งบ่มเพาะเด็กและเยาวชน

2. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมกันศึกษา พัฒนาหรือสร้างระบบฐานข้อมูล และกระบวนการถ่ายทอดทางภูมิปัญญาผู้สูงอายุ ผลิตสื่อเชื่อมโยงเครือข่ายแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการส่งเสริมสนับสนุนชุมชน เพื่อสร้างรายได้ พัฒนาอาชีพ ส่งคุณภาพชีวิตที่ดี และบรรลุไว้ในแผนงานของหน่วยงาน

3. เครือข่ายการเรียนรู้ภูมิปัญญาควรจัดตั้งโดยองค์กรท้องถิ่นร่วมกับหน่วยงานและกลุ่มหลักของชุมชน (ผู้นำชุมชน ปราชญ์ท้องถิ่น กลุ่มแม่บ้าน และกลุ่มอาชีพ) เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ส่งเสริมและพัฒนาอาชีพ

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยในอนาคต

1. ควรศึกษาบทบาทของหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องในการพัฒนา ส่งเสริม สนับสนุนให้มีเครือข่ายหน่วยงานภาครัฐระดับปฏิบัติการในเขตพื้นที่อื่น

2. ควรศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการของเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นของประเทศไทยกับต่างประเทศ

3. ควรศึกษาการบริหารจัดการเรียนรู้ของเครือข่ายหน่วยงานภาครัฐระดับปฏิบัติการในพื้นที่ที่ส่งผลต่อความยั่งยืน รวมถึงการจัดการเครือข่ายและสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้กับเยาวชนเพื่ออนุรักษ์ภูมิปัญญา

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ประเภท Fundamental Fund ปีงบประมาณ 2565 และการส่งเสริมสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ คณะผู้วิจัยขอขอบคุณทุนสนับสนุนงานวิจัย ขอขอบคุณหน่วยงาน เครือข่าย ผู้ให้ข้อมูลและผู้ร่วมกิจกรรมเป็นอย่างยิ่ง

รายการอ้างอิง

กนิษฐา แยมโพธิ์ใช้. (2565). การสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ชุมชนด้วยทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของผู้สูงอายุในพื้นที่ตำบลตลาดใหม่ อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัดอ่างทอง. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม*, 12(1), 331-342. <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/npuj/article/view/252743>

กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย. (2567). *สถิติจำนวนผู้สูงอายุสัญชาติไทย พ.ศ. 2567*. กรมการปกครอง. กายูจนา แก้วเทพ (2565). *การมีส่วนร่วมคาถาข้อที่ 2 ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น*. มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น สถาบันคลังสมองของชาติ.

โกวิทย์ พวงงาม. (2562). *การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น* (พิมพ์ครั้งที่ 2). ธรรมสาร.

จิรินทร์ ทองนรินทร์, วชิราพร วิมานรัมย์, ธนวัฒน์ มีสันเทียะ, วันชัย สุขตาม และจิรายุ ทรัพย์สิน. (2567). การศึกษาแนวทางการส่งเสริมอาชีพของผู้สูงอายุบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นบ้านระโยง ตำบลท่าสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์. *วารสารศิลปะและวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำมูล*, 13(2), 13-27. <https://so07.tci-thaijo.org/index.php/acj/article/view/4191>

เชษฐา มุหะหมัด, เดโซ แซ่น้ำแก้ว, พีระพงศ์ สุจริตพันธ์, บุญยั้ง ประทุม และพีรดาว สุจริตพันธ์. (2565). สี่ร่วม : แนวทางพัฒนาความร่วมมือและเครือข่ายการเรียนรู้กรณีศึกษา พื้นที่เทศบาลเมืองปากพูน จังหวัดนครศรีธรรมราช. *Journal of Roi Kaensarn Academi*, 7(2), 399-408. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/JRKSA/article/view/252518>

ธานินทร์ ศิลป์จารุ. (2553). *การวิจัยและวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติด้วย SPSS* (พิมพ์ครั้งที่ 11). ปิสซิเนสตาร์แอนด์ดี.

- บุญทวารณ วิงวอน, โหว เชียงเหวย, บุญชนิด วิงวอน, ดาวสวรรค์ สุขพันธ์, ณิชภา เจริญภาคินรัตน์, วิลาศ พุ่มพิมล และนันทนาฏ อุพงศ์ (2565). การพัฒนานวัตกรรมผลิตภัณฑ์ผ่านภูมิปัญญาท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วมของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ บ้านแม่แจ่ม อำเภอมืองปาน จังหวัดลำปาง. *วารสารสังคมศาสตร์วิชาการ*, 15(1), 99-115. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/social_crru/article/view/258352
- ปัญญาวัฒน์ จุฑามาศ. (2564). ปัจจัยที่ส่งผลต่อระดับความเข้มแข็งของชุมชนบ้านนาสะอู้ง. *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยนอร์ทกรุงเทพ*, 10(1), 1-10. <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/NBU/article/view/247654>
- มูลนิธิโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. (2551). *สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว: ฉบับเสริมการเรียนรู้ เล่ม 10*.
- รุ่ง แก้วแดง. (2546). *คู่มือการสรรหาและคัดเลือกครูภูมิปัญญาไทย*. ภาพพิมพ์.
- สุจิตรา ยางนอก. (2562). *เครือข่าย: ฐานคิดและความหมาย* [เอกสารประกอบการสอน]. สาขาวิชาการพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์.
- สิตาภา เกื้อคลัง. (2561). *องค์ประกอบและแนวทางการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้ตลอดชีวิตของ กศน. ตำบล*. [วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์ดุสิตบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร].
- สถาบันการพัฒนาชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน. (2562). *ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อความสำเร็จการขับเคลื่อนสัมมาชีพชุมชน: รายงานศึกษา*. กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย.
- สมประสงค์ วิทย์เกียรติ. (2552). *นวัตกรรมแห่งการศึกษา*. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สุพัตรา ยอดสุรางค์. (2562). แนวคิดว่าด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชน. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์*, 14 (1), 122-132. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/vrurdihsjournal/article/view/184332>
- สิริพัฒน์ ลากจิตร และคณะ. (2566). *การพัฒนาเครือข่ายชุมชนแห่งการเรียนรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อขยายโอกาสและลดความเหลื่อมล้ำของสังคมสูงวัยพื้นที่ชายแดนจังหวัดสุรินทร์*. สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.).
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2561). *ยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2561-2580*. สำนักงานเลขาธิการของคณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ.
- สำนักงานส่งเสริมการปกครองท้องถิ่นจังหวัดสุรินทร์. (2562). *รายงานการดำเนินงานประจำปี 2562*. สำนักงานส่งเสริมการปกครองท้องถิ่นจังหวัดสุรินทร์.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2567). *การสำรวจประชากรสูงอายุในประเทศไทย พ.ศ. 2567*. สำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม. https://www.nso.go.th/nsoweb/nso/survey_detail/iM?
- หทัยชนก คตะสมบุรณ์. (2565). การประยุกต์ใช้ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการตนเองของชุมชนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง. *วารสารมหาจุฬานาครธรรมศน์*, 9(9), 296-313. <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/JMND/article/view/263908>
- อติญาณ์ ศรเกษตริน, อัจฉรวาตี ศรียะศักดิ์, สถาพร แถวจันทิก, วาสุณี เกตุอินทร์ และวีไลวรรณ คมขำ. (2564). การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ตำบลธงชัย จังหวัดเพชรบุรี. *วารสารเครือข่ายวิทยาลัยพยาบาลและการสาธารณสุขภาคใต้*, 8(1), 85-99. <https://he01.tci-thaijo.org/index.php/scnet/article/view/237646>

- อดิพร เกิดเรือง. (2563). แนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนในเทศบาลตำบลบ่อเงิน อำเภอลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี. *วารสารมหาวิทยาลัยบูรพาวิชาการ*, 7(3), 198-211. <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/JMA/article/view/239082>
- อรวิภา มงคลดาว และอาชัญญา รัตนอุบล. (2565). แนวทางการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ระหว่างวัยของปราชญ์ชุมชน เยาวชน และผู้สูงอายุ: กรณีศึกษาชุมชนผ้าไหมและผ้าฝ้ายทอมือ. *วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี*, 33(1), 65-79. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/edupsu/article/view/243384>
- อุษณา พิมพร และชนบพร แสงวงนิช. (2568). รูปแบบการสอนตามแนวคิดการเรียนรู้ระหว่างวัยเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น: การทบทวนวรรณกรรมอย่างเป็นระบบ. *วารสารสังคมวิจัยและพัฒนา*, 7(1), 31-44. <https://he02.tci-thaijo.org/index.php/JMARD/article/view/269678/186590>
- Davenport, T. H., & Prusak, L. (1998). *Working knowledge: how Organizations manage what they know*. Harvard Business School Press.
- Nonaka, I., & Takeuchi, H. (1995). *The knowledge-creating company: how Japanese companies create the dynamics of innovation*. Oxford Academic.